

УДК 711.56(477.82)

МІСЦЕ ТА РОЛЬ МОНАСТІРСЬКИХ АНСАМБЛІВ м. ЛУЦЬК У СИСТЕМІ МІСЬКОЇ ЗАБУДОВИ

ЛЕСИК-БОНДАРУК О. О., к. арх., доц.

Кафедра образотворчого мистецтва, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, пр. Воли, 12, Україна, тел. +38 050 716-57-78, e-mail: O_Bondaruk@ukr.net, ORCID ID 0000-0003-1460-2101

Анотація. Досліджено монастирські забудови м. Луцьк та її роль у формуванні системи забудови міста. Луцьк – одне з найстаріших міст України, має давню та славетну історію, яка тісно переплітається з розмаїтою історією різних релігійних конфесій. У формуванні міської забудови монастирі завжди відігравали важливу роль, а часто і відверто домінуючу. Аналіз монастирів Луцька дозволив установити, що всі вони об'єднані закономірними принципами розташування в місті.

Виділено особливості розташування монастирів залежно від їх першочергової функції, низку містобудівних особливостей власне монастирських комплексів. Досліджується питання збереження, реконструкції існуючої монастирської забудови відповідно до історико-архітектурного контексту навколишньої забудови, сучасних потреб та тенденцій розвитку архітектури міста.

Ключові слова: монастир; забудова; монастирський комплекс; католицизм; православ'я; уніатська церква; храм; монастирські приміщення; реставрація; навколишня забудова

МЕСТО И РОЛЬ МОНАСТЫРСКИХ АНСАМБЛЕЙ г. ЛУЦК В СИСТЕМЕ ГОРОДСКОЙ ЗАСТРОЙКИ

ЛЕСИК-БОНДАРУК О. А., к. арх., доц.

Кафедра изобразительного искусства, Восточноевропейский национальный университета имени Леси Украинки, Луцк, пр. Воли, 12, Украина, тел. +38 050 716-57-78 e-mail: O_Bondaruk@ukr.net, ORCID ID 0000-0003-1460-2101

Аннотация. Исследована монастырская застройка Луцка и ее роль в формировании системы застройки города. Луцк - один из старейших городов Украины, имеет давнюю и славную историю, которая тесно переплетается с насыщенной историей различных религиозных конфессий. В формировании городской застройки монастыри всегда играли важную роль, а часто и откровенно доминирующую. Анализ монастырей Луцка позволил установить, что все они объединены закономерными принципами расположения в городе.

Выделены особенности расположения монастырей в зависимости от их первоочередной функции, ряд градостроительных особенностей собственно монастырских комплексов, исследуется вопрос сохранения, реконструкции существующей монастырской застройки в соответствии с историко-архитектурным контекстом окружающей застройки, современными потребностями и тенденциями развития архитектуры города.

Ключевые слова: монастырь; застройка; монастырский комплекс; католицизм; православие; униатская церковь; храм; монастырские помещения; реставрация; окружающая застройка

PLACE AND ROLE OF LUTSK MONASTERY ENSEMBLES IN CITY HOUSING SYSTEM

LESYK-BONDARUK O. O., *Cand. Sc. (Arch.), Ass. Prof.*

Architecture Department, the Eastern European University named after Lesya Ukrainka, Lutsk, Voli av., 12, tel. . +38 050 716-57-78, e - mail : O_Bondaruk@ukr.net, ORCID ID 0000-0003-1460-2101

Summary. This article is dedicated to Lutsk monasteries building system and its role in city housing system formation. Lutsk is one of the oldest cities of Ukraine, it has ancient and famous history, which is tightly connected with various religious confessions history. Monasteries always played an important and often even dominant role in city housing system. Lutsk monasteries analysis allowed to find out that all of them are united by typical city location principles.

The author outlines peculiarities of monasteries location depending on their initial function, a number of city construction peculiarities of actual monastery complexes; investigates current monasteries system preservation and reconstruction according to historical and architectural context of existing building system, modern needs and city architecture development tendencies.

Keywords: *monastery; construction; building; system monastery complex; Catholicism; Orthodox; Unite church; temple; monastery premises; restoration; surrounding building*

Постановка проблеми. Протягом потребами формування містобудівних значного часу в Україні відбувалося утворень. Первісні поселення у процесі самостійне, зумовлене соціальними історичного розвитку перетворювались на

великі, малі або середні міста з характерними рисами побуту та життя населення. Значне зростання міст України в ХХ столітті зумовлене соціальними, економічними, культурно-естетичними, а в останні десятиліття - ще й екологічними факторами. Характер розвитку населених пунктів України дозволяє їх поділити на міста, які перебувають у стані певного спокою, міста, що зберігають певний темп росту і міста, які інтенсивно розширюються за рахунок будівництва великих промислових підприємств.

На жаль, багато міст втрачають характерні особливості свого історичного вигляду через помилку, допущені проєктувальниками та будівельниками. Приклади включення масової типової забудови в історично сформовану забудову населених міст роблять проблему збереження своєрідності архітектурних ансамблів в містах дуже актуальною [1].

Аналіз публікацій. Щодо проблеми збереження історичної своєрідності міст України, реконструкції історико-архітектурної забудови, включення пам'яток архітектури в систему сучасного міста проведено низки наукових досліджень [2-5]. У деяких із них перевірку поєднання історичної та сучасної забудови проведено на основі математичного та комп'ютерного моделювання та розрахунків.

В Україні розроблено теоретичні рекомендації з класифікації історико-архітектурної забудови в містах з урахуванням ландшафтних, історичних та композиційних ознак [6, с. 19-24]. Зокрема, у Луцьку проведено науково обґрунтоване зонування історичної забудови [8, с. 79]. При цьому враховано всі монастирські комплекси, які збереглися в місті до наших днів. Зозначено також, що Луцьк із містобудівної точки зору - одне з небагатьох міст України, у якому історико-архітектурна забудова розташована в «старому» місті, а споруди кінця ХІХ та початку ХХ століття розміщені територіально окремо і не впливають на історично сформовану забудову «старого» міста, а органічно доповнюють розвиток населеного пункту з

урахуванням ландшафту, промислової зони, під'їзних шляхів тощо.

Аналіз особливостей розташування окремих монастирів України проведено в кандидатських дисертаціях Е. М. Годованюк, Е. В. Заварової, Б. С. Посацького, В. А. Заболотного та ін.

Короткі характеристики особливостей розташування багатьох монастирів України, зокрема Луцька, наведено в Довіднику-каталозі пам'яток містобудування та архітектури УРСР.

Комплексне дослідження містобудівельних особливостей розташування монастирів Луцька не проводилось, тому ця проблематика і стала **метою** статті.

Виклад матеріалу. Ознайомлення з монастирськими комплексами Луцька в натурі, вивчення наукових праць, публікацій дозволили автору встановити характерні риси їх містобудівного розташування.

Монастирі в силу своєї історико-архітектурної цінності, об'ємно-просторових композицій та сучасного технічного стану беруть активну участь у формуванні силуету міських агломерацій. В багатьох випадках вони є домінантами забудови та її композиційними центрами.

Аналіз монастирів Луцька дозволив установити, що всі вони об'єднані закономірними принципами розташування в місті.

Монастирі, як православні, так і католицькі, споруджувались у різні часи і протягом багатьох віків різними майстрами і в різноманітних соціально-економічних умовах. Це зумовило не тільки їх архітектурну різноманітність, а і специфічні особливості розташування. На містобудівну характеристику монастиря в першу чергу впливало його «профілювання».

У Луцьку зустрічаємо монастирі як релігійні центри з чітким вираженням багатогранності функцій – помічників влади в її керівництві населенням, монастирі з оборонними функціями в системі міста та монастирі інших чернечих орденів, що не мали пріоритетного впливу на суспільство в той чи інший період функціонування.

Монастир єзуїтів у Луцьку (XVII ст.)

Монастир домініканців у Луцьку (XVIII ст.)

Залежно від своєї першочергової функції монастирі в Луцьку мають таке розташування:

- у центральній частині старовинної забудови міста (монастир Єзуїтів, монастир Шаріток, монастир Бригіток);
- на околиці старовинної забудови міста (монастир Домініканців, монастир Василіанів, монастир Тринітарів);
- поблизу населеного пункту (монастир Пречистенський, Василівський монастир, Свято-Покровський монастир).

Від ролі та місця монастирського комплексу в системі існуючої забудови залежить не лише історично сформований вигляд та композиційна структура населеного пункту, а також і функціональний зміст пам'ятки, її подальше фізичне та моральне збереження.

Поєднання досліджуваних пам'яток із новими спорудами за існуючої старовинної забудови та ландшафту - найскладніше завдання, яке в кожному конкретному випадку виконується індивідуально.

Дослідження монастирських комплексів Луцька з точки зору взаємозв'язку із забудовою на історично сформованому ландшафті дозволили автору виявити низку містобудівельних особливостей.

Монастир домініканців у Луцьку (XVIII ст.)

Монастир бернардинців у Луцьку (XVIII-XIX ст.)

Монастирі, розташовані в центральній частині старовинної забудови Луцька:

- оточені історико-архітектурними пам'ятками, в яких функціонують музеї, заповідники, та інші (монастир Єзуїтів, монастир Шаріток);

- відокремлені, оточені більш пізньою, рядовою забудовою та окремими пам'ятками архітектури (монастир Бригіток).

Монастирі, розташовані на околиці старовинної забудови міста:

- відокремлені, частково оточені історико-архітектурною забудовою в поєднанні з мальовничими ландшафтами (монастир Василіанів);

- відокремлені, оточені рядовою забудовою (монастир Тринітарів);

- природний ландшафт бере активну участь у композиції та силуеті пам'ятки архітектури (монастир Василіанів);

- оточені сучасними спорудами, є композиційними домінантами забудови (монастир Бернардинів).

Монастирі, розташовані поблизу населеного пункту:

- побудовані в мальовничому ландшафті, оточені забудовою у вигляді індивідуальних житлових будинків (монастир Пречистенський, Василівський монастир);

- відокремлені, розташовані в мальовничому ландшафті (Свято-Преображенський монастир).

Монастирі, розташовані поблизу Луцька, наразі - це фактично руїни. Обмірні креслення та характеристики об'ємно-планувальних структур даних пам'яток відсутні. Збереглися частини приміщень, стін та фундаментів споруд, які в планувальній структурі та композиції силуету міста активної участі не беруть.

При цьому слід зазначити, що запропоновані показники розташування монастирів Луцька відносно навколишньої забудови не обмежуються наведеними характеристиками. Виявлення оптимального, найбільш правдивого історично сформованого архітектурно-мистецького образу культової споруди вимагає комплексного дослідження навколишньої забудови та ландшафту. Це стосується, в першу чергу, пам'яток архітектури, які розташовані в системі чи на околиці міста і мають задовільний технічний стан.

На першому етапі дослідження необхідно встановити історико-архітектурну цінність навколишньої забудови. За такої постановки питання буде збережено цінне історично сформоване навколишнє середовище населеного пункту.

У «старому місті» в Луцьку зустрічаємо цілу низку позитивних прикладів реконструкції старовинної забудови, введення будинків-вставок у структуру історично сформованих вулиць. При цьому важливо зазначити, що досліджувані пам'ятки архітектури зберігають свій історико-архітектурний вигляд, композиційно залишаючись домінантами навколишньої забудови. Реконструкція споруд, «нововведення» у їх зовнішньому вигляді проводяться досить професійно з архітектурно-мистецьким тактом відносно пам'яток архітектури.

Функціональне призначення як реставрованих споруд, так і нових будинків-вставок враховує традиційного використання будівель.

У перспективі комплексної реставрації «старого міста» передбачено розміщення низка культурно-мистецьких та торгівельних закладів у спорудах, які реставруються та заново будуються. Фактично передбачено створення туристичного центру із сучасним рівнем комфорту та обслуговування.

Всебічна оцінка індивідуальних особливостей «старого міста», цінного історичного та архітектурного надбання в ньому дозволить вирішувати питання на другому етапі – як зберегти і спадково розвивати цю своєрідність. Досліджувані пам'ятки архітектури наразі функціонують в основному не за своїм основним призначенням. Виняток складають Троїцький собор монастиря Бернардинів та костел Петра і Павла Єзуїтського монастиря, які використовуються як храмові споруди.

Монастирські ансамблі, беручи активну участь у формотворенні силуету міста, досить різноманітно, по-сучасному використовуються, що не відповідає умовам їх фізичного та морального збереження. Їм потрібно знайти новий науково обґрунтований функціональний зміст. Це дозволить зберігати фізично в інтер'єрах та екстер'єрі історично сформований вигляд як пам'яток архітектури, так і населеного пункту [6].

Своєрідність і спадковість розвитку старовинної частини міста не обмежується тільки новим функціональним змістом досліджуваних пам'яток архітектури та навколишньої старовинної забудови. Це складний комплекс містобудівних проблем, який включає розроблення генплану «старого міста» з урахуванням історико-архітектурної частини забудови, виявлення охоронних зон історичних ансамблів і окремих пам'яток архітектури. При цьому досить складним завданням є пошук композиційних прийомів та засобів гармонійного поєднання нової і старовинної

забудови в ансамблях вулиць, площ, пішохідних зон та ін.

Якщо монастир - єдина пам'ятника архітектури (монастир Домініканів, монастир Василіанів) у структурі «старого міста» і оточений ландшафтом і рядовою забудовою, то, на думку автора, необхідно зберігати історично архітектурне навколишнє середовище без реконструкції та новобудов.

Якщо монастир оточують випадкові споруди, які спотворюють його історично-архітектурний вигляд, то в процесі проведення комплексних реставраційних робіт такі будівлі необхідно розбирати, створюючи правдивий, науково-обґрунтований вигляд пам'ятки архітектури (монастир Тринітарів).

Аналіз містобудівного розташування Луцьких монастирів дозволяє констатувати, що побудова випадкових споруд навколо пам'яток архітектури в більшості випадків пов'язана з характером використання монастирських приміщень для сучасних функцій. Так, розташування в монастирі Тринітарів госпіталю спонукало до будівництва окремої котельні, допоміжних приміщень, що спотворює історично сформований архітектурний вигляд пам'ятки.

Розміщення у східному крилі монастиря Шаріток ресторану спричинило знищення у дворі пам'ятки старовинного кладовища з могилами католицьких священників. Крім того сучасні малі архітектурні форми для місць літнього обслуговування відвідувачів ресторану, які були розташовані у дворі монастиря, спотворювали фасади монастирського ансамблю.

Різноманітне сучасне використання корпусів монастиря Бригіток (склади, ремонтні майстерні, житло) спонукало до спорудження різних допоміжних будівель,

які заважають сприймати історико-архітектурний образ пам'ятки.

Дослідження практики реконструкції історичної забудови міст нашої держави показує, що для якісного поліпшення своєрідності населених міст необхідно на основі глибокого наукового аналізу проводити комплексне виконання таких завдань: генплан-проект детального планування, проект реставрації чи реконструкції, проект пристосування чи нового будівництва.

Практика ведення таких робіт в Україні, а зокрема в Луцьку, показує, що процес дослідження, проектування, реставрації і пристосування пам'яток для сучасних функцій рекомендується проводити одним і тим же колективом фахівців [8]. На Волині такі роботи успішно проводяться фахівцями інституту «Укрзахідпроектреставрація», що у Львові. Важливо зазначити, що для якісного виконання реставраційних робіт пам'яток архітектури залучається широке коло фахівців, включаючи археологів, істориків, архітекторів, художників, скульпторів, будівельників, містобудівників, економістів, екологів.

Характерні особливості розташування монастирів Луцька з якісними та кількісними характеристиками навколишнього середовища зазначені в Каталозі пам'яток архітектури України.

Висновок. Монастирські комплекси відіграють важливу роль у формуванні системи забудови Луцька. Їх можна поділити на декілька груп – залежно від розташування у певній частині міста, від призначення та кількості власне монастирських споруд, від навколишньої забудови. Реставраційні роботи можна проводити тільки з урахуванням призначення споруд, їх подальшого використання та гармонійного поєднання з навколишньою забудовою.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Водотика О. Ю. Архітектура православних храмів України: історія та сучасність: монографія / Оксана Водотика ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – Київ : Коляда О.П., 2006. – 160 с.
2. Історія Волині. З найдавніших часів до наших днів / відповід. ред. О. Г. Михайлюк. – Львів : Вища шк., 1988. – С. 17–30.

3. Колосок Б. В. Архітектура Луцька періоду бароко / Б. В. Колосок // Українське барокко та європейський контекст : [архітектура, образотв. мистецтво, театр і музика] / [АН УРСР, Ін-т мистецтвознав., фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського, Полтав. акад. наук, Ін-т мистецтва ; редкол.: О. К. Федорук (відп. ред.) та ін.]. – Київ, 1991. – С. 30–44.
4. Лесик О. В. Замки та монастирі України / О. В. Лесик. – Львів : Світ, 1993. – 176 с., іл.
5. Лесик А. В. Охрана и рациональное использование памятников архитектуры / А. В. Лесик. – Львів : Вища шк., 1987. – 125 с., ил.
6. Логвин Г. Н. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки / Г. Н. Логвин. – Київ : Мистецтво, 1968. – 463 с., іл.
7. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. (Ил. справ.-каталог). В 4-х т. / гл. ред. Н. Л. Жариков. – Киев : Будівельник, 1983–1986. – Т. 2. – 1983. – С. 44–114.
8. Прибега Л. В. Методика охорони та реставрації пам'яток народного зодчества України / Л. В. Прибега ; Укр. акад. архітектури. – Київ : Мистецтво, 1997. – 143 с.
9. Щербаківський В. Українське мистецтво : в 2 т. з дод. / Щербаківський В., Щербаківський Д. ; передм. І. О. Ходак ; предм.-геогр. покажч. В. М. Слободяна ; упоряд. О. О. Савчук. – Харків : Вид. Савчук О.О., 2015. – 472 с.

REFERENCES

1. Vodotyka O.Yu. *Arkhitektura pravoslavnykh khramiv Ukrayiny: istoriya ta suchasnist* [Architecture of orthodox churches in Ukraine: Past and Present]. Kyiv. nats. un-t kultury i mystetstv [Kyiv National University of Culture and Art]. Kyiv: Kolyada O. P., 2006, 160 p. (in Ukrainian).
2. Mykhailiuk O.H., ed. *Istoriya Volyni z naidavnishykh chasiv do nashykh dnyv* [History of Volyn. From ancient to the present]. Lviv: Vyshcha shkola, 1988, pp. 17–30. (in Ukrainian).
3. Kolosok B.V. *Arkhitektura Lutsk periodu baroko* [Lutsk architecture of baroque period]. *Ukrainske barokko ta yevropeyskyi kontekst: arkhitektura, obrazotv. mystetstvo, teatr i muzyka* [The Ukrainian baroque and the european context: architecture, fine art, theater and music]. AN URSSR, In-t mystetstvosnav., folkloru ta etnografii im. M.T. Rylskoho, Poltav. akad. nauk, In-t mystectva [USSR Academy of Sciences, Institute of Art., Folklore and Ethnography named after M.T. Rylskiy, Poltava. Academy of Science, Institute of Art] Kyiv, 1991, pp. 30–44. (in Ukrainian).
4. Lesyk O.V. *Zamky ta monastyri Ukrayiny* [Castles and monasteries Ukraine]. Lviv, Svit, 1993, p. 176. (in Ukrainian).
5. Lesyk A.V. *Oxrana i ratsional'noe ispol'zovanye pamyatnikov arkhitektury* [Protection and rational use of architectural monuments]. Lviv: Vyshcha shkola, 1987, 125 p. (in Russian).
6. Lohvyn H.N. *Po Ukraini* [Ukraine around]. Kyiv: Mystetstvo, 1968, 463 p. (in Ukrainian).
7. Zharikov N.L., ed. *Pamyatniki gradostroitel'stva i arkhitektury Ukrainskoj SSR* [Monuments of town-planning and architecture of the Ukrainian SSR]. Vol. 2. Kiev: Budivelnik, 1983, pp. 44–114. (in Russian).
8. Prybieha L.V. *Metodyka okhorony ta restavratsii pamiatok narodnoho zodchestva Ukrainy* [Methods of protection and restoration of folk architecture monuments of Ukraine]. Ukr. akad. arkhitektury [The Ukrainian Academy of Architecture]. Kyiv: Mystetstvo, 1997, 144 p. (in Ukrainian).
9. Shcherbakivskiy V. and Shcherbakivskiy D. *Ukrayinske mystetstvo: v 2 t. z dod.* [Ukrainian art: in 2 volumes with addition]. Kharkiv: Vyd. Savchuk O.O., 2015, 472 p. (in Ukrainian).

Рецензент: Челноков О. В., к. т. н., проф.

Надійшла до редколегії: 2.03.2017 р. Прийнята до друку: 14.03.2017 р.